

Lukasz Gawel, lukasz.gawel@uj.edu.pl

Uniwersytet Jagielloński, Wydział Zarządzania i Komunikacji Społecznej, Instytut Kultury

Dziedzictwo kulturowe w świetle dokumentów strategicznych rozwoju turystyki w Polsce

Słowa kluczowe: dziedzictwo kulturowe, zarządzanie dziedzictwem, dziedzictwo jako zasób, dziedzictwo vs. turystyka, sektor kreatywny

Abstrakt

Prezentowany artykuł ma za zadanie opisać związki i zależności pomiędzy rozwojem turystyki kulturowej a zasobami dziedzictwa kulturowego. Można je przedstawić jako stałe napięcie pomiędzy interesami (korzyściami) społeczności lojalnych, naturalnych spadkobierców i wytwórców dziedzictwa kulturowego a turystami, przybywającymi w dane miejsce z powodu dziedzictwa właśnie. Analizując te związki można opracować kilka scenariuszy relacji – od pełnej współpracy i wzajemnego poszanowania po otwartą wrogość. Biorąc pod uwagę powyższe, w drugiej części tekstu przedstawiono analizę dokumentów strategicznych, odnoszących się do rozwoju turystyki (jednego na poziomie krajowym oraz trzech strategii regionalnych). Celem analizy było zbadanie, na ile kreujący rozwój turystyki biorą pod uwagę pełne zasoby dziedzictwa kulturowego (materialne i niematerialne), przy jednoczesnym dążeniu do ich ochrony i zrównoważonego rozwoju.

Nie sposób opisywać fenomenu turystyki kulturowej bez refleksji nad podstawowym dla niej punktem odniesienia, czyli dziedzictwem kulturowym. Kwestia ta wydaje się oczywista, niemniej jednak możliwe relacje pomiędzy rynkiem usług turystycznych a dziedzictwem tworzą przestrzeń wielu możliwych wariantów. Ich zrozumienie i opis nie są możliwe bez pełnego rozeznania kilku kluczowych pojęć.

Istota dziedzictwa

Najważniejsze w tym kontekście jest zrozumienie czym w istocie jest dziedzictwo kulturowe oraz jaki wymiar ma zarządzanie nim. Podstawowym problemem w tym zakresie jest ciągła zmienność dziedzictwa – proces jego kreowania, tworzenia, interpretacji i reinterpretacji nigdy nie dobiega końca, można go opisać jako permanentną zmianę. „W tej dziedzinie panuje bowiem absolutna wolność, można zaryzykować stwierdzenie, że obszar dziedzictwa kulturowego jest jednym z najdoskonalszych mediów pozwalających wyrażać wolność każdego człowieka i jego prawo do samostanowienia. W najdoskonalszy sposób wyraził to bodaj Peter Howard, pisząc „Heritage has been described as ‘anything you want’”. Dziedzictwo jest więc sprawą autonomicznego wyboru, na który nie mają wpływu, i którego nie są w stanie kontrolować żadne regulacje prawne (co niesie ze sobą zarówno pozytywne, jak i negatywne konsekwencje). Nie można nikogo zmusić do przyjęcia spadku, a przecież o taką relację chodzi w przypadku dziedzictwa kulturowego” [Gawel 2016, s.16].

To z tego powodu zarządzanie dziedzictwem jest tak trudnym i wymagającym procesem – nie tylko nie może być opisany z perspektywy jednego środowiska, grupy zawodowej czy instytucji, ale wymaga dużej wrażliwości i otwartości. Bardzo trudno jest przewidywać skutki podejmowanych działań, jeśli są one realizowane w ciągle zmieniającym się środowisku. To z tego powodu zadania z zakresu zarządzania dziedzictwem muszą być realizowane na wszystkich poziomach: ogólnopaństwowym, samorządowym, regionalnym.

Normatywny system ochrony i zarządzania dziedzictwem kulturowym musi być wspierany przez animowanie i rozwijanie działań oddolnych, społecznych, lokalnych. Nikt nie zapewni dziedzictwu lepszej ochrony, niż jego prawowici właściciele, depozytariusze. Z tego powodu realizacja procesów z zakresu zarządzania dziedzictwem nie może być oddana w ręce jednego podmiotu, ale musi mieć charakter siatki komplementarnych działań. Wpisują się w nią również relacje z rynkiem turystycznym.

Turystyka dziedzictwa jako sektor kreatywny

To, co z perspektywy zarządzania stanowi spore utrudnienie, z punktu widzenia rozwoju turystyki kulturowej jest wielkim walorem. Ciągłe zmieniający się zasób dziedzictwa, nieposiadający granic, wciąż narastający daje praktycznie nieograniczone możliwości w zakresie kreowania oferty turystycznej. Granicą jest wyłącznie wyobraźnia. Skoro dziedzictwem może być „wszystko”, również „wszystko” może stać się atrakcją turystyczną. Istotą tego zjawiska doskonale oddał Dean MacCannell: „Przy normalnym rozwoju turystyki żadne przedsiębiorstwo nie oprze się zamianie w atrakcję turystyczną, nawet gospodarstwo domowe. Wybrane domy w osiedlu Society Hill w śródmieściu Filadelfii otwarte są cały rok dla turystów. Odwiedzającym Japonię standardowo zapewnia się możliwość wejścia do typowego domu klasy średniej, obejrzenia go, a nawet uczestniczenia – w ograniczonym zakresie – w jego życiu. Francuskie ministerstwo turystyki umożliwia indywidualne atrakcje w rodzaju zaproszenia na kawę do francuskiego domu, a nawet popołudniową przejażdżkę samochodem za miasto z Francuzem »o mniej więcej tym samym statusie społecznym«. [...] Firma organizująca zwiedzanie Londynu proponuje wycieczkę po publicznych szaletach. Firma, pod nazwą See Britain, podaje, że zwiedzanie szaletów rozpocznie się w niedzielę [...]. Obejmować będzie ubikacje w City i na West End. Jak twierdzi rzecznik firmy, zwiedzający obejrzą najlepsze w tych dzielnicach szalety z czasów królowej Wiktorii oraz toalety edwardiańskie, w czym towarzyszyć im będzie przewodnik omawiający urządzenie wnętrza, architekturę, godziny otwarcia oraz historię obiektów” [MacCannell, 2005, 80–81, 85].

Ten cytat doskonale oddaje charakterystykę współczesnego stylu życia, który opisywał Richard Florida. Zgodnie z jego spostrzeżeniami coraz więcej osób poszukuje kreatywnych doznań – przedstawiciele bogatych społeczeństw Zachodu przestał zadowalać panujący dotąd konformizm. Obecnie preferowane są „indywidualizm, samookreślenie, akceptacja różności i pragnienie bogatych, wielowymiarowych doznań” [Florida 2010, s. 35]. Wszystkie te pragnienia mogą być zaspokojone w ramach kontaktu z nieznanym dziedzictwem kulturowym (społeczności lokalnych, regionów, miejsc, miejscowości). Kreatywność w turystyce ma również inny wymiar – dotyczy nowych form eksploracji dziedzictwa, nowego rodzaju narracji, przewodnictwa, interpretacji¹.

Kwestią kluczową pozostaje także eksplorowanie dziedzictwa, aby poznający go przybysze (goście, turyści) nie stali się jego podstawowym zagrożeniem. Nadmierna eksploatacja dziedzictwa doprowadzi do sytuacji, w której straci ono swoje unikatowe walory, te same, które stały się powodem zainteresowania nim turystów. Sprawą kluczową pozostaje więc także zarządzanie zasobami dziedzictwa kulturowego, aby – przyczyniając się m.in. do rozwoju rynku usług turystycznych – samo mogło się rozwijać. Warto przy tym zwrócić uwagę, że mówiąc o dziedzictwie, mamy na myśli zasób o wiele szerszy niż zabytki. Bardzo często popełnianym błędem jest pojmowanie tych dwóch terminów synonimicznie. Tymczasem zabytki, jako chronione prawem cenne pamiątki przeszłości,

¹ O kreatywnych formach przewodnictwa i nowych form zwiedzania pisał Armin Mikos von Rohrscheidt zob. tegoż *Współczesne przewodnictwo miejskie. Metodyka i organizacja interpretacji dziedzictwa. Podręcznik*, Proksenia, Kraków 2014 (ss. 151–161, 400–404, 446–478).

nie nastrożają tyłu problemów w zarządzaniu, co dziedzictwo. Są policzalne, istnieje obiektywna skala pozwalająca określić, co jest dziedzictwem, a co nim nie jest, są więc łatwe do identyfikacji, zarówno pod względem merytorycznym, jak i przestrzennym. Dziedzictwo tymczasem wymyka się wszelkim obiektywnym próbom katalogowania – prowadzone listy i rejestry można traktować co najwyżej jako zapis sytuacji chwilowej, zdjęcie obrazujące konkretny moment, ale nie obrazujące zmian, jakie zaszły po jego wykonaniu; tymczasem, jak napisano wcześniej, dziedzictwo ulega ciągłej ewolucji. To właśnie z tego powodu „Dzisiaj stajemy przed pilną koniecznością stworzenia w Polsce systemu efektywnego zarządzania dziedzictwem, który byłby przekonujący dla społeczności lokalnych – wraz z właścicielami i użytkownikami zabytków stanowią one podstawowe ogniwa opieki nad dziedzictwem. Ta zasadnicza różnica i trudność wynika z faktu, iż o ile zabytek należy do przeszłości, o tyle dziedzictwo służy celom współczesnym” [Purchla 2008, s. 73].

Jest jeszcze jedna różnica pomiędzy zabytkami a dziedzictwem: zabytki mają wyłącznie wymiar materialny, dziedzictwo tymczasem ma zarówno charakter materialny, jak i niematerialny. Więcej, biorąc pod uwagę charakter dziedzictwa, to właśnie niematerialne dziedzictwo wymaga szczególnej uwagi: obiekty materialne (ruchome i nieruchome) są przecież unikatową emanacją myśli, są wtórne w stosunku do idei (geniuszu, wiedzy, umiejętności itp.) – to właśnie z tego powodu zarządzanie dziedzictwem jest tak trudne, nie chodzi bowiem wyłącznie o ochronę tego, co już stworzone, ale troska o to, by narastanie dziedzictwa, ciągła kreacja była nadal możliwa.

Spółeczność lokalna vs turyści

Wobec tego, co napisano powyżej, jako kluczowa kwestia jawi się zrównoważone zarządzanie dziedzictwem kulturowym; zrównoważone, czyli takie, które będzie przejawiało troskę o „środowisko dziedzictwa”, warunki w jakich ono wzrasta. W tym ujęciu, mówiąc o rozwoju turystyki kulturowej, podstawową kwestią, którą trzeba będzie rozstrzygnąć staje się relacja pomiędzy społecznością lokalną a przybyszami (turyistami). Relacje dziedzictwa (społeczności lokalnej) z turystyką (turyistami) nie są jednoznaczne: dając spektrum od zagrożenia dziedzictwa destrukcją, po ożywczy impuls, szansę na rozwój. Bob McKercher i Hilary du Cros w książce *Cultural Tourism. The Partnership Between Tourism and Cultural Heritage Management* opisują aż siedem możliwych scenariuszy relacji pomiędzy turystyką a dziedzictwem kulturowym.

Przedstawione w tabeli poniżej relacje pomiędzy dziedzictwem a turystyką wymagają jeszcze jednego uściślenia: turyści nie mogą być traktowani jako jednorodna grupa, oddziałująca na dziedzictwo w taki sam sposób w każdym przypadku. Znaczenie na charakter tej relacji będą miały zarówno indywidualne kompetencje turystów (wykształcenie, wrażliwość, wiedza, umiejętność osadzenia poznawanego dziedzictwa w szerszym kontekście), jak i przypadek danego dziedzictwa – każda społeczność, miejsce, region mają indywidualne cechy (społeczne, historyczne, ekonomiczne itp.) czyniące ich dziedzictwo niepowtarzalnym i unikatowym. Opisane niżej okoliczności powodują, że – rozpatrując tę kwestię z perspektywy zarządzania dziedzictwem kulturowym – nie jest możliwy w pełni uniwersalny sposób opisu relacji pomiędzy turystami i dziedzictwem. Zatem, zarówno w sytuacji skrajnie złych relacji pomiędzy rynkiem turystycznym a dziedzictwem mogą pojawić się turyści wrażliwi na to ostatnie, jak również w przypadku modelowej współpracy pomiędzy turystyką i dziedzictwem, zjawić się mogą turyści całkowicie nieodpowiedzialni, nieprzejawiający szacunku dla dorobku kulturowego danego miejsca czy regionu.

Tab. 1. Możliwe scenariusze relacji pomiędzy dziedzictwem kulturowym a turystyką

współpraca ← ————— → konflikt

pełna współpraca	stosunki robocze	pokojowa koegzystencja	równoległa egzystencja / błoga nieświadomość	umiarkowana irytacja	rodzący się konflikt	otwarta wojna
Rzeczywista współpraca dla osiągnięcia wzajemnych korzyści obu sektorów.	Realizacja wspólnych potrzeb i interesów. Początek dialogu. Praca nad zapewnieniem obopólnych interesów.	Równoprawne korzystanie z zasobów. Czerpanie wzajemnych korzyści z używania zasobów, niezależnie od siebie, bez wspólnoty celów. Zaczątki dialogu, w niewielkim stopniu uznaje się potrzebę współpracy.	Niezależność podejmowanych działań. Kontakt niewielki lub w ogóle do niego nie dochodzi.	Korzystanie z zasobów wyłącznie z perspektywy własnych korzyści. Brak zrozumienia pomiędzy interesariuszami Jeden z partnerów próbuje zdobyć dominującą pozycję, ale nie prowadzi to do otwartego konfliktu.	Problemy uniemożliwiają wypracowanie prostych rozwiązań. Przesunięcie sił partnerstwa z powodu ekspansywnej postawy jednego z interesariuszy, dążącego do dominującej pozycji.	Otwarty konflikt pomiędzy interesariuszami

Źródło: opracowanie własne na podstawie Bob McKercher, Hilary du Cross, *Cultural Tourism. The Partnership Between Tourism and Cultural Heritage Management*, Routledge, New York–London 2012, p.16, table 2.2. *Possible Relationships Between Tourism and Cultural Heritage Assets*.

Generalną zasadą, którą powinno się kierować w procesie zarządzania dziedzictwem kulturowym, jest świadomość, że turyści jedynie bywają w miejscu jego naturalnego występowania, natomiast społeczność lokalna tam jest. Zaburzenie delikatnej równowagi może prowadzić do sytuacji, w której ustaną powody pierwotnego zainteresowania, powody, dla których do danego miejsca przybyli turyści.

Opisane wyżej zagrożenie nie jest jedynie mroczną metaforą – takie procesy obserwowane są od lat w wielu miejscach świata. Najbardziej wyrazistym jest chyba przykład Wenecji. W 2009 roku stowarzyszenie skupiające miłośników jednego z najładniejszych na świecie miast Venessia.com zorganizowało symboliczny pogrzeb miasta, protestując w ten sposób przeciwko ucieczce mieszkańców na wielką skalę i postępującemu w wyniku tego wyludnieniu. Ekspansywny rozwój turystyki, związany z rozwijaną na wielką skalę infrastrukturą turystyczną, rosnącymi cenami nieruchomości, a także towarów i usług, gwałtownie wzrastająca liczba turystów spowodowały, że mieszkańcy miasta szukają spokojniejszych miejsc do życia. W 1951 roku historyczne miasto zamieszkiwało 174 000 osób, w roku 2016 było to już zaledwie 55 000 (Venessia.com umieściła w mieście elektroniczne tablice rejestrujące ciągły odpływ stałych mieszkańców miasta) [www.rp.pl; 10.01.2017]. Podjęto co prawda działania ratunkowe, ale nie przyniosły one spodziewanych efektów. „Władze miejskie starają się, na razie bez większych rezultatów, zatrzymać exodus ludności i jednocześnie zmniejszyć napływ turystów. W tym celu rozważają na przykład wprowadzenie opłaty wjazdowej. Ale te kroki z kolei wywołują protesty hotelarzy

i restauratorów, którzy na turystach zarabiają” [<http://wiadomosci.wp.pl>; 10.07.2013]. Dziś sytuacja pogorszyła się jeszcze bardziej: pełne turystów miasto jest zaśmiecone, wiele tu przypadkowych elementów wprowadzonych w historyczny pejzaż kulturowy, zaś zabytkowe budowle przekształcane są bez żadnej kontroli w obiekty mające służyć obsłudze turystów. Komitet UNESCO postawił władzom Wenecji ultimatum, grożąc, że miasto zostanie wpisane na „czarną listę”, co może prowadzić do skreślenia Wenecji z Listy Światowego Dziedzictwa Kulturowego UNESCO [www.lastampa.it; 10.01.2017].

Powyższy przykład pokazuje jaką w rzeczywistości rolę, w kontekście zarządzania dziedzictwem kulturowym odgrywa społeczność lokalna. Mówiąc o rozwoju turystyki kulturowej, jasno trzeba powiedzieć, że nie jest on możliwy bez troski o społeczność lokalną; zanim więc dziedzictwo kulturowe zostanie wykorzystane dla rozwoju turystyki, wpierw muszą zostać zapewnione potrzeby społeczności lokalnej, rozwoju dziedzictwa materialnego i niematerialnego.

Turystyka kulturowa a dziedzictwo materialne i niematerialne – analiza dokumentów strategicznych dotyczących rozwoju turystyki w Polsce

Biorąc pod uwagę wszystko, co napisano powyżej, zamierzam dokonać analizy dokumentów strategicznych dotyczących rozwoju turystyki w Polsce (regionalnych oraz ogólnokrajowych), sprawdzając w jaki sposób opisywana jest w nich rola dziedzictwa materialnego i niematerialnego. Taki przegląd pozwoli zorientować się, czy – na poziomie oficjalnym – dziedzictwo postrzegane jest jako zasób wymagający szczególnej ochrony, odpowiednio zarządzany, pozwalający na rozwój nowoczesnego rynku usług turystycznych.

Poddając wybrane dokumenty analizie, przyjęto, że podstawowymi polami analizy będą podstawowe zagadnienia dotyczące turystyki (rodzaje turystyki rozwijanej w danym regionie) w kontekście poziomu zainteresowania dziedzictwem kulturowym. Szczególną uwagę zwrócono na to, czy autorzy dokumentów z równym zainteresowaniem traktują obszar dziedzictwa materialnego i niematerialnego, jak również, czy wspomniane dokumenty biorą w ogóle pod uwagę kwestię ochrony dziedzictwa. Wynika to z przedstawionej powyżej koncepcji wzajemnych relacji pomiędzy turystyką a dziedzictwem – przyjęto, że dokumenty strategiczne (bez względu na to, jak trudna będzie realizacja ich zapisów), powinny kreować stan idealny, wskazując kierunek rozwoju. Analizowano również, jak autorzy dokumentów rozumieją termin „dziedzictwo kulturowe” – w wielu przypadkach bowiem, to zainteresowanie to ogranicza się jedynie do zainteresowania zabytkami nieruchomymi.

Za najważniejszy dokument o wymiarze ogólnokrajowym uznano *Program rozwoju turystyki do 2020 roku*, opracowany w Ministerstwie Sportu i Turystyki, a następnie przyjęty przez Radę Ministrów w dniu 18 sierpnia 2015 roku [*Program rozwoju turystyki do 2020 roku*; 15.01.2017]. Już sam kontekst, w jakim pojawia się w nim dziedzictwo kulturowe, budzi niepokój: „Polska jest krajem o różnorodnej, bogatej przyrodzie. Ważną rolę dla rozwoju potencjału turystycznego kraju i poszczególnych regionów odgrywają obiekty kulturowe oraz chronione dziedzictwo kultury. Zgodnie z danymi GUS (2013 r.) w całym kraju istnieją 822 obiekty muzealne (najwięcej w województwach mazowieckim i małopolskim – po 119), które w 2013 r. odwiedziło ponad 29 mln zwiedzających” [Tamże, s. 21]. Powyższy opis dowodzi, że autorzy omawianego dokumentu niewiele wiedzą o specyfice dziedzictwa kulturowego – w cytowanym fragmencie zostało ono sprowadzone wyłącznie do wymiaru materialnego (w dodatku w pierwszym rzędzie dostrzeżono wyłącznie obiekty chronione w muzeach). Perspektywę tę rozszerzono w dalszej części dokumentu, ale nadal postrzegany jest wyłącznie materialny wymiar dziedzictwa: „O znaczącym potencjale turystycznym Polski decyduje również bogate i różnorodne dziedzictwo kulturowe, obejmujące zarówno kompleksy pałacowo-parkowe, zamki oraz dwory, zabytki przemysłu

i techniki, założenia fortyfikacyjne i militarne, jak również zachowane zabytkowe układy urbanistyczne miast i wsi. [...]. O walorach kulturowych i przyrodniczych kraju świadczy liczba obiektów znajdujących się na liście Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Przyrodniczego UNESCO. Wśród nich znajdują się zespoły urbanistyczne (Kraków, Warszawa, Zamość, Toruń), zespoły obiektów sakralnych (drewniane kościoły i cerkwie w woj. małopolskim i podkarpackim, kościoły pokoju w woj. dolnośląskim, Kalwaria Zebrzydowska), obiekty dziedzictwa przemysłowego (kopalnie soli w Wieliczce i Bochni) oraz inne zabytki (zamek w Malborku, Hala Stulecia we Wrocławiu, Park Mużakowski), miejsca pamięci (Auschwitz Birkenau) i kompleksy przyrodnicze (Puszcza Białowieska)” [Tamże, s. 23]. Dodatkowo uwagę zwraca, że autorzy dokumentu skupiają się wyłącznie na zabytkach, koncentrując swoją uwagę na obiektach z listy UNESCO. W kontekście rozwoju turystyki w długiej perspektywie czasowej, warto byłoby się skupić na innych miejscach, miejscowościach i obiektach, planując dywersyfikację ruchu turystycznego, a nie utrwalając dzisiejszy stan rzeczy. Tę nieporadność w kreowaniu nowych obszarów turystyki kulturowej widać w dalszej części dokumentu, prezentującej walory poszczególnych województw. Co ciekawe cytowany fragment poprzedza akapit, z którym trudno się nie zgodzić: „Na podstawie rekomendacji z opracowania *Analiza przewag konkurencyjnych na regionalnych rynkach turystycznych Polski*, powinien być budowany klarowny wizerunek polskich regionów turystycznych, odwołujący się do połączenia wysokiego standardu usług turystycznych ze specyficznymi cechami poszczególnych regionów, w tym wielowymiarowym dziedzictwem kulturowo-historycznym, ich ofertą produktową, które są atrakcyjnym dla turystyki międzynarodowej wyróżnikiem wielu polskich regionów” [Tamże, s. 24]. Zawartość krótkich akapitów zestawiono w tabeli (zachowano kolejność, w jakiej wymieniane są poszczególne walory; zachowano również nomenklaturę w odniesieniu do rodzajów turystyki).

Tab. 2. Analiza zawartości Programu rozwoju turystyki do 2020 roku

województwo	dziedzictwo	wymienione formy turystyki	zasoby naturalne
dolnośląskie	obiekty z listy UNESCO (nie wymienione) zamki (Czocha, Książ, Chojnik)	aktywna uzdrowiskowa	parki narodowe (Karkonoski i Gór Stołowych) Stawy Milickie
kujawsko-pomorskie	Obiekt z listy UNESCO (Toruń) Biskupin zabudowa Chełmna zamki krzyżackie zabytki związane z początkami państwa polskiego (Mogilno, Strzelno, Kruszwica)	wypoczynkowa aktywna agroturystyka	walory uzdrowiskowe rzeki (Wisła, Brda, Wda, Drwęca) jeziora (Koronowskie, Górzno, Włocławskie)
lubelskie	miejscowości historyczne (Lublin, Zamość, Nałęczów, Kazimierz Dolny, Janów Podlaski, Chełm)		parki narodowe (Poleski i Roztoczański)
lubuskie		poznawcza wypoczynkowa aktywna zdrowotna kulturowa ekoturystyka agroturystyka	Bory Dolnośląskie Puszcza Drawska Puszcza Notecka parki narodowe (Ujście Warty, Drawieński) geopark Łuk Mużakowa doliny rzeczne (Noteć, Warta, Odra)

województwo	dziedzictwo	wymienione formy turystyki	zasoby naturalne
łódzkie	szlaki kulturowe (Szlak Romański, Cysterski, Kolei Warszawsko-Wiedeńskiej, Grunwaldzki) Łódź (zabytki architektury przemysłowej) unikatowe zespoły urbanistyczne ośrodki kultury (Piotrków Trybunalski, Tomaszów Mazowiecki, Opoczno, Łowicz, Nieborów, Skierniewice)	aktywna agroturystyka biznesowa festiwalowa	doliny rzek (Pilicy, Warty) zbiorniki wodne (Zalew Sulejowski, Jeziorsko)
małopolskie	ogólny zapis: posiada bogate dziedzictwo kulturowe Kraków	uzdrowiskowa festiwalowa biznesowa aktywna kwalifikowana (turystyka zimowa)	ogólny zapis: posiada bogate dziedzictwo przyrodnicze parki narodowe (Tatrzański, Gorczański, Babiogórski, Ojcowski, Pieniński) wody mineralne
mazowieckie	zróżnicowane etnograficznie dziedzictwo kulturowe obszaru to m.in. obiekty zabytkowe w Warszawie, Płocku, Pułtusk, Żelazowej Woli, Czerwińsku nad Wisłą		Kampinoski Park Narodowy 9 parków krajobrazowych liczne rezerваты przyrody
opolskie	Pomniki Historii (Góra Świętej Anny, Paczków) cenne zabytki techniki, rzemiosła, kultury przemysłowej tradycyjna kuchnia (kilkadziesiąt produktów na listach produktów tradycyjnych)	kulinarna	walory przyrodnicze
podkarpackie	obiekty z Listy UNESCO (sześć, nie wymieniono) skanseny muzea szlaki tematyczne	kulturowa aktywna przyrodnicza wiejska	zróżnicowany krajobraz (góry, pogórza, równiny) liczne rzeki obszary przyrody chronionej
podlaskie			unikatowe tereny bagienne wielkie puszcze i kompleksy leśne doliny rzek (Narwi, Biebrzy, Bugu) parki narodowe (Białowiecki, Narwiański, Biebrzański, Wigierski) pojezierze suwalsko-augustowskie (Kanał Augustowski – nie wymieniony w kontekście dziedzictwa kulturowego)

województwo	dziedzictwo	wymienione formy turystyki	zasoby naturalne
pomorskie	walory kulturowe miasta (Gdańsk, Gdynia, Sopot, Słupsk, Malbork) Europejskie Centrum Solidarności Muzeum Bursztynu	wypoczynkowa biznesowa	walory krajobrazowe Morze Bałtyckie Pojezierze Kaszubskie Parki narodowe (Słowiński, Bory Tucholskie) Równina Charzykowska Pojezierze Bytowskie Ziemia Słowińska Dolina i Delta Wisły
śląskie	dziedzictwo przemysłowe (Szlak Zabytków Techniki) sanktuaria maryjne (Częstochowa, Piekary Śląskie)	industrialna aktywna agroturystyka pielgrzymkowa kulinarna	Beskidy Zachodnie Wyżyna Krakowsko-Częstochowska
świętokrzyskie	obiekty sakralne Cystersów (Jędrzejów, Koprzywnica, Wąchock) Kielce Świętokrzyski Szlak Archeo-Geologiczny Muzeum Przyrody i Techniki, Ekomuzeum im. J. Pazdura w Starachowicach zabytki techniki w Staropolskim Okręgu Przemysłowym zabytki architektury (Sandomierz, Wiślica, Opatów, Chęciny, Ujazd)	uzdrowiskowa	cenne walory przyrodnicze wody mineralne Świętokrzyski Park Narodowy Jaskinia Raj Dąb Bartek
warmińsko-mazurskie	architektura gotycka (zamki) zabytki techniki (wiadukty w Stańczykach, Kanał Elbląski, Kanał Mazurski)	ekoturystyka aktywna rekreacja	walory przyrodnicze
wielkopolskie	obiekty zabytkowe (kościóły, pałace, zamki) szlaki tematyczne (m.in. Szlak Piastowski)	kulturowa pielgrzymkowa wodna	Wielka Pętla Wielkopolski (Warta, Noteć, Kanał Bydgoski, Warta)
zachodniopomorskie	wymieniono wyłącznie uzdrowiska (Kołobrzeg, Kamień Pomorski, Połczyn-Zdrój, Świnoujście, Dąbki)	wypoczynkowa poznawcza aktywna uzdrowiskowa	wody śródlądowe Morze Bałtyckie Zachodniopomorski Szlak Żeglarski (Odra, jezioro Dąbie, Zalew Szczeciński, Bałtyk) parki narodowe (Woliński, Drawieński) 7 parków krajobrazowych

Źródło: opracowanie własne

Przedstawione powyżej zestawienie zaskakuje praktycznie całkowitym pominięciem dziedzictwa niematerialnego. W prezentowanych opisach dziedzictwo zrównano po prostu z obiektami zabytkowymi, wymieniając ich rodzaje (pałace, zamki, kościoły) lub historyczne miejsca. W kilku województwach wymieniono obiekty poprzemysłowe, co bez wątpienia należy uznać za pozytywne zjawisko. Nie zmienia to faktu, że z punktu widzenia dziedzictwa postrzeganego jako zasób, opis jest powierzchowny i chaotyczny (nie wypracowano matrycy służącej opisaniu wszystkich województw w spójny sposób – z tego powodu opis województwa pomorskiego zajmuje 13 wierszy, małopolskiego – 10, mazowieckiego – 5, a lubelskiego – 4.).

Wiele do życzenia pozostawia również merytoryczna zawartość opisów. Można ją prześledzić na konkretnym przykładzie: „Województwo małopolskie posiada bardzo bogate dziedzictwo kulturowe oraz przyrodnicze, które stanowi podstawę atrakcyjności turystycznej. Na terenie Małopolski ustanowiono aż pięć parków narodowych: Tatrzański, Gorczański, Babiogórski, Ojcowski i Pieniński. Bogate i zróżnicowane zasoby wód mineralnych predysponują to województwo do rozwoju turystyki uzdrowiskowej. Kraków, ze względu na unikalne walory kulturowe, jest jednym z największych centrów turystyki przyjazdowej w Polsce. Region posiada szeroką ofertę festiwalową oraz profesjonalne zaplecze dla organizacji imprez biznesowych o zasięgu międzynarodowym. Ma duży potencjał dla rozwoju turystyki aktywnej i jest największym centrum turystyki zimowej w Polsce. Ponadto Małopolskie (oraz Podkarpackie) są istotną częścią międzynarodowego projektu budowy Marki Karpackiej CARPATHIA” [Tamże, s. 25-26].

Trudno zrozumieć, dlaczego pominięto całkowicie niematerialne dziedzictwo regionu tak bogatego pod tym względem (chyba, że mieści się ono w określeniu „bogate dziedzictwo kulturowe”). Można je było zidentyfikować na różne sposoby, np. sięgając do produktów tradycyjnych zamieszczonej na stronie internetowej Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi [zob. www.minrol.gov.pl; 25.01.2017]. Znajduje się tam ponad 180 produktów, w tym m.in. bajgiel z Kazimierza, balsam kapucyński, barszcz czerwony krakowski, boczek duszony w piwie, bundz, charsznicka kapusta kwaszona, chleb prądnicki, cwibak z fasoli z bakaliami, dżem z płatków róż, karp zatorski, kiełbasa krakowska sucha, kiełbasa lisiecka, kiszka z podstolic, moskoł, nasiona fasoli „Piękny Jaś” z doliny Dunajca, obwarzanek krakowski, oscypek, paluszki krakowskie, pstrąg ojcowski potokowy, sądecki miód spadziowy, sól wielicka, suska sechłońska, śliwowica łącka, zakliczyński sok malinowy, żentycza, żurek po krakowsku. Pominięcie tego wymiaru dziedzictwa spowodowało, że turystyka kulinarna nie została wymieniona jako występująca na terenie województwa.

Nie sięgnięto również do bogatego zasobu tradycyjnych rzemiosł z terenu Małopolski. Można je było łatwo zidentyfikować, otwierając witrynę internetową Szlaku Rzemiosła [zob. <http://szlakrzemiosla.pl/rzemiosla.html>; 25.01.2017]. Wymieniono tam, w każdym przypadku podając konkretne nazwiska rzemieślników wciąż kultywujących dawne tradycje, xx rzemiosł i umiejętności: bednarstwo, bibułkarstwo, biżuteria łemkowska, diegciarstwo, garncarstwo, hafciarstwo, ikonopisarstwo, kamieniarstwo, kołodziejstwo, koronkarstwo, kowalstwo, lutnictwo, łyżkarstwo, malarstwo na szkle, metaloplastyka, młynarstwo, pieczywo tradycyjne, plastyka obrzędowa, plecionkarstwo, pszczelarstwo, rzeźba ludowa, skórnictwo, snycerstwo, stolarstwo, stroje ludowe, tkactwo, wycinkarstwo, wyroby z drewna, zabawkarstwo. Znow trudno nie zwrócić uwagę, że w opisie województwa nie wymieniono turystyki kulturowej, jako jednego z rodzajów turystyki rozwijanej w tym regionie.

Braków jest zresztą wiele więcej. Jeśli chodzi o dziedzictwo niematerialne próżno szukać śladu mieszkających w Małopolsce grup etnicznych i etnograficznych, np. górali podhalańskich, krakowiaków, lachów sądeckich czy łemków. Nawet idąc tropem zabytków znajdziemy wiele braków – zapomniano np. o kluczowym produkcie turystycznym województwa małopolskiego jakim jest Szlak Architektury Drewnianej, nie wymieniono również innych szlaków kulturowych (np. Szlaku Orlich Gniazd). Spośród miast historycznych wymieniono tylko Kraków (co oczywiste).

Przytoczony wyżej przykład pokazuje, jak podstawowe błędy popełniane są nawet na poziomie ministerialnym, w kluczowych dokumentach mających prognozować rozwój turystyki w kraju.

Być może opisane wyżej błędy wynikają z faktu, że dokumenty opracowywane centralnie muszą posługiwać się dużym stopniem uogólnienia, stąd konieczne są uproszczenia, pewne pominięcia. Z tego powodu analizie poddano również 3 wybrane dokumenty strategiczne opracowane w regionach (kierowano się datą ich powstania –

wybrano te województwa, które stosowny dokument opracowały w perspektywie czasowej sięgającej roku 2020). Stosując to kryterium do analizy wybrano następujące dokumenty:

- *Strategia rozwoju turystyki w województwie wielkopolskim do 2020 roku, Projekt skierowany do konsultacji społecznych*, Poznań 2015 (Załącznik do Uchwały Nr 1371/2015 Zarządu Województwa Wielkopolskiego z dnia 10 grudnia 2015 roku). <https://www.umww.pl/attachments/article/46012/Projekt%20Strategii%20rozwoju%20turystyki%20w%20woj%20wlpk%20do%202020%20roku.pdf>; 22.01.2017].
- *Strategia rozwoju turystyki w województwie mazowieckim na lata 2014–2020* [www.mazovia.pl; 22.01.2017].
- *Strategia rozwoju turystyki w województwie świętokrzyskim na lata 2015–2020*, Kielce 2014 [www.tagowisko.com.pl; 23.01.2017].

Poniżej przedstawiono analizę w formie tabeli, w uproszczony sposób oddającej, na ile dziedzictwo kulturowe regionów jest zauważane w dokumentach strategicznych, opisujących rozwój turystyki w poszczególnych województwach.

Tab. 3. Analiza zawartości wojewódzkich dokumentów strategicznych rozwoju turystyki

województwo	Ocena *	dziedzictwo kulturowe w kontekście rozwoju turystyki
mazowieckie	2	<p>Dokument wskazuje na konieczność wykorzystania dziedzictwa kulturowego do zwiększenia atrakcyjności turystycznej regionu (wyróżniono m.in. dziedzictwo kultury ludowej). Zwrócono uwagę na zabytki regionu, w tym warszawskie Stare Miasto wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO. Wyróżniono, jako odrębne działanie realizowane przez Mazowiecką Regionalną Organizację Turystyczną, projekt <i>Szlaki turystyczne dziedzictwa kulturowego Mazowsza</i>. Dokument zawiera dane ilościowe zabytków w województwie mazowieckim (w tym m.in. krajobrazy kulturowe, obiekty techniki, miasta ogrody i kościoły drewniane). W dokumencie – jako cytat za <i>Strategią Rozwoju Województwa Mazowieckiego do 2030 roku</i> – znalazł się zapis mówiący o „Ochronie spuścizny kulturowej regionu (materialnej i niematerialnej)”. W dokumencie teoretycznie znajdują się wszystkie elementy uprawniające do maksymalnej oceny, ale kwestia ochrony pojawia się wyłącznie jako cytat z innego dokumentu, zaś dziedzictwo niematerialne nie zostało omówione szerzej, jako zasób umożliwiający rozwój turystyki.</p>
świętokrzyskie	3	<p>Wymieniono zabytki charakterystyczne dla regionu (m.in. zamki i obiekty rezydencjonalne, budowle sakralne, zabytkowe układy urbanistyczne, zabytki techniki związane z górnictwem i metalurgią, zabytki architektury drewnianej). Muzea wymieniono jako instytucje promujące dziedzictwo. Jako cenny zasób służący rozwojowi turystyki wymieniono dziedzictwo żydowskie oraz kulturę ludową. W dokumencie znalazło swoje miejsce dziedzictwo niematerialne (kilkukrotne odwołania do dziedzictwa kulinarnego, ale też bezpośrednie nawiązanie do znaczenia dziedzictwa niematerialnego – legend i podań oraz wartości i tradycji regionalnych) – w oparciu o nie ma być budowana regionalna oferta turystyczna. „Priorytet inwestycyjny zakłada realizację inwestycji dotyczących wzmocnienia potencjału województwa w kontekście ochrony i rozwoju dziedzictwa kulturowego i naturalnego. Województwo świętokrzyskie jest regionem w którym w dziedzictwie kultury upatruje się istotny czynnik wpływający na rozwój społeczno gospodarczy jak również w zakresie budowania tożsamości kulturowej” (s. 406).</p>

województwo	Ocena *	dziedzictwo kulturowe w kontekście rozwoju turystyki
wielkopolskie	3	<p>W analizie SWOT, oceniając mocne strony potencjału wewnętrznego, zwrócono uwagę na „znaczące dziedzictwo kulturowe – materialne i niematerialne województwa”.</p> <p>Turystyka kulturowa jest wymieniana jako jeden z wiodących rodzajów turystyki w województwie.</p> <p>Zwrócono uwagę na konieczność rozwoju szlaków turystyki kulturowej, w szczególności Szlaku Piastowskiego.</p> <p>Opisując rozwój produktów turystyki kulturowej, podkreślono konieczność zachowania dziedzictwa kulturowego dla przyszłych pokoleń „W przypadku obiektów dziedzictwa (zarówno kulturowego, jak i przyrodniczego) eksploatację turystyczną należy połączyć z działaniami zmierzającymi do ich ochrony i zachowania dla przyszłych pokoleń. Stanowią one bowiem depozyt cywilizacyjny, który musi zostać zachowany dla wieków następnych. Zrównoważony rozwój turystyki, oparty na obiektach dziedzictwa kulturowego, jest możliwy i zasadny” (s. 32).</p> <p>Dokument opisuje również, w kontekście rozwoju turystyki, dziedzictwo niematerialne, postulując np. rozwój i promocję kulinarnego dziedzictwa regionu (postuluje się m.in. tworzenie szlaków kulinarnych).</p> <p>Dokument odnosi się również do kwestii ochrony zabytków oraz ich zagospodarowania na cele turystyczne.</p>

*zastosowano skalę ocen od 0 do 3, przy czym 0 oznacza całkowite pominięcie w dokumencie dziedzictwa kulturowego, 1 – uwzględnienie dziedzictwa materialnego, 2 – uwzględnienie dziedzictwa materialnego i niematerialnego, zaś 3 przyznano dokumentom uwzględniającym zarówno dziedzictwo materialne, jak i niematerialne, w równym stopniu zwracające uwagę na korzyści dla rozwoju rynku usług turystycznych, co na konieczność ochrony i racjonalnego korzystania z dziedzictwa.

Źródło: opracowanie własne

Podsumowanie

Przedstawiona powyżej analiza dokumentów strategicznych zawierających programy rozwoju turystyki pozwala na stwierdzenie, że jedynym racjonalnym sposobem budowania oferty turystycznej jest ścisła współpraca instytucji chroniących dziedzictwo oraz podmiotów turystycznych na poziomie regionalnym. Tylko „na miejscu” można przeprowadzić rzeczową i wartościową waloryzację zasobów dziedzictwa, i – odnosząc się do lokalnych warunków jego występowania, kontekstu społecznego, ekonomicznego, warunków zarządzania i ochrony – kreować politykę rozwoju turystyki kulturowej. Wszelkie odgórne próby ustalania kierunków jej rozwoju mogą grozić nie tylko pominięciem w analizach ważnych składników dziedzictwa, ale również – w konsekwencji – do stworzenia zagrożeń dla jego trwania.

Bibliografia

- Florida R., *Narodziny klasy kreatywnej*, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa
- Gaweł Ł. 2016, *Dziedzictwo kulturowe – ustalenia podstawowe* (w:) A. Jagielska-Burduk (red.), *Mechanizmy prawne zarządzania dziedzictwem kulturowym*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego – Wolters Kluwer, Gdańsk-Warszawa
- Gaweł Ł., 2011, *Szlaki dziedzictwa kulturowego. Teoria i praktyka zarządzania*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków
- Howard P., 2003, *Heritage. Management, Interpretation, Identity*, Continuum, London–New York
- Kobyliński Z., 2011, *Czym jest, komu jest potrzebne i do kogo należy dziedzictwo kulturowe?*, „Mazowsze. Studia regionalne”, nr 7

- MacCannell D. 2005, *Turysta. Nowa teoria klasy próżniaczej*, Warszawskie Wydawnictwo Literackie Muza SA, Warszawa
- Mikos von Rohrscheidt A., 2014, *Współczesne przewodnictwo miejskie. Metodyka i organizacja interpretacji dziedzictwa. Podręcznik*, Proksenia, Kraków
- Murzyn-Kupisz M., 2012, *Dziedzictwo kulturowe a rozwój lokalny*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego, Kraków
- Purchla J. (red.), 2008, *Raport na temat funkcjonowania systemu ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce po roku 1989*, Kraków
- www.rp.pl/Spoleszenstwo/161019740-Wlochy-Wenecja-sie-wyludnia.html#ap-1 [10.01.2017]
- <http://wiadomosci.wp.pl/kat,1356,title,Pogrzeb-Wenecji,wid,11686085,wiadomosc.html?ticaid=111379> [10.07.2013]
- www.lastampa.it/2016/08/28/italia/cronache/turisti-navi-e-laguna-a-rischio-ultimatum-dellunesco-a-venezia-XSHzdoJ6cBydoiNhdbKiOJ/pagina.html [10.01.2017]
- Program rozwoju turystyki do 2020 roku*, <https://bip.msit.gov.pl/bip/projekty-aktow-prawnyc/zakonczoney-proces-legi/inne/1599,Program-Rozwoju-Turystyki-do-2020-roku.html> [15.01.2017]
- <http://www.minrol.gov.pl/pol/Jakosc-zywnosci/Produkty-regionalne-i-tradycyjne/Lista-produktow-tradycyjnych/woj.-malopolskie> [25.01.2017]
- <http://szlakrzemiosla.pl/rzemiosla.html> [25.01.2017]
- <https://www.umww.pl/attachments/article/46012/Projekt%20Strategii%20rozwoju%20turystyki%20w%20woj%20wlp%20do%202020%20roku.pdf> [22.01.2017]
- www.mazovia.pl/downloadStat/gfx/mazovia/pl/defaultaktualnosci/109/345/1/strategia_rozwoju_turystyki_w_wojewodztwie_mazowieckim_na_lata_2014_-_2020.pdf [22.01.2017]
- <http://www.tagowisko.com.pl/uploads/ac497b2164d3d4689e71cf3dd303f863.doc> [23.01.2017]

Managing cultural heritage in the context of heritage tourism

Keywords: cultural heritage, heritage management, heritage as a resource, heritage vs. tourism, creative sector

Abstract

The following article aims at describing a relationship and connection between the development of heritage tourism and the resource of cultural heritage. It can be presented as a constant tension between the interests of local communities, natural inheritors and the creators of cultural heritage, and tourists who visit a given place due to its very heritage. After a detailed analysis a number of relationship patterns can be developed, starting from a full cooperation and mutual respect and ending at open hostility. Considering the aforementioned, the second part of the text features the analysis of a strategic document pertaining to the development of tourism (one on a national and three on a regional level). The purpose of the analysis was to examine to what extent creators of tourism take full resources of cultural heritage (both material and non-material) into consideration, in the same time aiming at its protection and sustainable development.